

BIJLAGE 1 KERKENVISIE: DE TOEKOMST VAN HET RELIGIEUS ERFGOED VAN WASSENAAR EN VOORSCHOTEN

VERSLAG VAN DE VERKENNINGSFASE VAN HET PROJECT EN PLAN VAN AANPAK VOOR HET OPSTELLEN VAN DE KERKENVISIE

Probleemstelling Kerkenvisie

Veel gebedshuizen verliezen hun functie of hun functionaliteit door veranderingen in het geloofslandschap en in de samenleving. Kerken worden te klein of juist te groot, te duur in onderhoud, zijn niet geschikt voor energietransitie, te historisch beladen voor jonge gemeenschappen die hun eigen geloofsidentiteit hebben, etc. De meeste kerkgebouwen moeten daarom een transitie doormaken om toekomstbestendig te kunnen worden. Kerken zijn niet alleen stedenbouwkundige ankerpunten in de dorpen, maar ook sociaal-emotionele ankerpunten voor de inwoners. Bij deze transitie moet daarom niet alleen zorggedragen worden voor het behoud van de historische waarden, maar ook voor het behoud van sociaal-maatschappelijke waarden. Het project Kerkenvisie adresseert dit probleem en schept tijd en aandacht om hiervoor een gezamenlijke visie op te stellen.

Projectfasering

In maart 2021 is in Wassenaar en Voorschoten besloten om de Kerkenvisie te gaan uitvoeren, hierin uit oogpunt van efficiëntie samen op te trekken en hiervoor een decentralisatie-uitkering aan te vragen. Beide gemeenten ontvingen voor het opstellen van een kerkenvisie € 25.000. De basis voor de tweede fase, de verkenning, ligt in deze besluiten en in een bestuurlijke memo van juli 2021 waarin de aanpak voor deze fase wordt beschreven. In deze startnotitie is voorgesteld om in januari/februari 2022 de uitkomsten van de verkennende fase te presenteren, om zodoende nog in het eerste kwartaal met de volgende fase te kunnen starten.

Op basis hiervan is de verkennende definitiefase van het kerkenvisieproject in Wassenaar van start gegaan. In oktober startte dit traject ook in Voorschoten. In januari 2022 wordt deze fase afgesloten en wordt, na bestuurlijke besluitvorming, gestart met de ontwerpfase van de kerkenvisie. Deze fase is gepland tot en met het najaar van 2022. Daarna volgt het vaststellen van de visie en kan de uitvoering beginnen.

Leeswijzer

Dit document bestaat uit drie delen:

1. Beknopte beschrijving van doel, context en beoogd resultaat van de Kerkenvisie;
2. Verslag van de verkennende fase: met wie is gesproken, wat zijn de belangrijkste uitkomsten van de gesprekken en wat kan hieruit geconcludeerd en geadviseerd worden?
3. Plan van aanpak voor ontwerpfase met een globaal tijdspad en begroting.

Daarnaast zijn in bijlagen opgenomen:

- een inhoudelijke samenvatting van het project (bijlage 2);
- een voorstel voor een handreiking/afspraken bij functieverbreiding, -verandering en herbestemming (handelingskader, bijlage 3);
- de overzichtslijst van het religieus erfgoed (stand van zaken januari 2022, bijlage 4).

1. Beschrijving van doel, context en beoogd resultaat van de Kerkenvisie

Doel van de Kerkenvisie

De Kerkenvisie dient een onderlegger te bieden voor de omgang met de transitie om toekomstbestendig te worden. De visie is een leidraad voor alle betrokkenen die bewust maakt van de waarden, de transitie-opgave en de problemen, maar ook oplossingen biedt, of ten minste houvast bij en een breed draagvlak voor de omgang met het vraagstuk.

Context van de opgave

Religieus erfgoed maakt deel uit van het collectieve geheugen van Wassenaar en Voorschoten. Het is letterlijk en figuurlijk verankerd in de dorpen. Het is een van de belangrijkste typen erfgoed. Het belang van de kerken is veel groter dan enkel het geloofsbelang.

Er ligt voor de overheid een wettelijke opgave om voor dit erfgoed te zorgen en te faciliteren dat mensen kennis kunnen (blijven) nemen van dit erfgoed.

Deze zorgplicht vloeit voort uit de Erfgoedwet en de Omgevingswet en bestaat naast de instandhoudingsplicht die de eigenaar voor dit cultureel erfgoed heeft.

Deze opgave heeft niet alleen te maken met fysiek behoud van de gebouwen. Het is een veel bredere opgave die ook te maken heeft met de sociale agenda, toegankelijkheid en educatie. De sociaal-maatschappelijke en immateriële meerwaarde van dit erfgoed kan een rol spelen bij thema's als het versterken van burgerschap, identiteit, pluriformiteit en een inclusieve samenleving.

Het principe van beschermen en doorgeven van kennis (verhalen) en kwaliteiten betekent overigens niet dat de tijd stilgezet moet worden. Behoud kan ook samengaan met transformatie.

Wat is het resultaat van de Kerkenvisie?

De Kerkenvisie biedt inzicht in de waarden en kwaliteiten van het religieus erfgoed, niet alleen in cultuur, architectuur- en kunsthistorische zin maar ook uit oogpunt van beleving, tradities en sociaal-maatschappelijke en emotionele (immateriële) betekenis.

De kerkenvisie zet op een rij welke opgaven er de komende jaren met het religieus erfgoed naar inzicht van de direct betrokkenen (gemeente, eigenaren) liggen – en beoogt hierover een brede consensus te verkrijgen. Bewustwording, draagvlak en participatie zijn de kernwoorden voor het kerkenvisieproject: het resultaat ontstaat in samenspraak met en wordt (zo veel mogelijk) ondersteund door de direct betrokkenen.

De kerkenvisie biedt een afwegings- en handelingskader voor de wijze van beschermen en behouden van dit erfgoed en levert kernwaarden voor de Omgevingsvisie. Het beschermen kán ook inhouden dat in samenspraak met eigenaren voor een formele bescherming via het instrument van de Erfgoedverordening of Erfgoedwet gekozen wordt, maar dat is geen vooropgesteld doel, slechts een potentieel middel.

2. Verslag van de verkennende fase

In de verkennende fase zijn uitgevoerd:

- startnotitie aanpak verkenning opgave;
- verkenning onder kerkeigenaren, bestuur, medewerkers en externe adviescommissies;
- opstellen verslag verkenning en plan voor ontwerpfase Kerkenvisie.

Het doel van de verkennende fase was om

- betrokkenen te informeren over het project, de aanpak en het tijdsplan en hun advies hierover op te halen;

- de specifieke opgaven voor Wassenaar en Voorschoten te kunnen formuleren;
- nader te bepalen hoe de betrokkenen deze opgaven zien, welke bijdrage zij aan het proces willen leveren en wie welke rol daarin zal willen spelen;
- te achterhalen welke urgentie zij toekennen aan het opstellen van een Kerkenvisie en welk draagvlak er ligt.

Een samenvattende toelichting (bijlage 2) vormde de basis voor het voeren van deze verkennende gesprekken.

Onder meer als gevolg van het uitstellen vanwege de Corona-lockdown van bestuursvergaderingen van de kerken waarin over de Kerkenvisie beraadslaagd is, hebben enkele gesprekken later dan gepland plaatsgevonden of zijn naar 2022 verplaatst. Met het opleveren van dit verslag is de verkennende fase afgerond.

Gevoerde verkenningsgesprekken

In deze verkenningsfase zijn gesprekken gevoerd met vertegenwoordigers van de kerkbesturen, kerkeigenaren, het bisdom Rotterdam, lokale erfgoed platforms, adviescommissie Welstand en Cultureel Erfgoed, betrokken portefeuillehouders en ambtelijk medewerkers van onder meer erfgoed, ruimtelijke ordening, contactpersoon wijken.

De interne verantwoordelijkheid voor het project ligt bij de erfgoedadviseurs. De projectleiding en uitvoering is extern uitbesteed.

Voorschoten

Vertegenwoordigers van de

- *r.k. parochie: Laurentiuskerk*
- *Moeder Gods kerk (eigenaar en huidige huurders Godcentre)*
- *Kruispuntkerk (ontwikkelaar)*
- *Huize Bijdorp*
- *PKN: Dorpskerk*
- *Rehobothkerk*
- *De ontmoeting (ontwikkelaar)*

- *Lokaal Erfgoed Platform (LEP)*

Wassenaar

Vertegenwoordigers van de

- *PKN:*
 - *Dorpskerk*
 - *Messiaskerk*
 - *Kievietkerk*
- *r.k. parochie*
 - *Sint Jozefkerk*
 - *Sint Willibrordus*
 - *De Goede Herderkerk*

- *Klankbordgroep Cultuurhistorie*

Belangrijkste input opgehaald uit de verkennende gesprekken

- Vrijwel alle betrokkenen zijn enthousiast over het Kerkenvisieproject, ook vertegenwoordigers van kerken die in transitie verkeren – soms zelfs in een ingewikkeld proces. Zij vinden het onderwerp urgent en zijn bereid bij te dragen aan de brede(re) discussie over de toekomst van het religieus erfgoed.

- Het gesprek over de visie is gebaat bij een constructieve, open dialoog waarbij de gesprekspartners elkaar vertrouwen.
- De gemeente is initiator en heeft de leiding, maar het is tegelijkertijd belangrijk dat de gemeente zich proactief opstelt en het hoogste niveau van participatie met de eigenaren (meebeslissen, zelf uitvoeren) kiest.
- Alle geloven, geloofsgemeenschappen en al het religieus erfgoed, ook het funeraire religieus erfgoed (begraafplaatsen, kerkhoven), verdienen een plek in de Kerkenvisie.
- De brede(re) discussie vormt de basis voor de visie, die op zijn beurt de basis vormt voor de omgang met de concrete casussen.
- De Kerkenvisie moet een langetermijnvisie voor de toekomst zijn, gebaseerd op de betekenis van dit erfgoed voor de gemeenten en de inwoners.
- Terugloop van het aantal gelovigen is niet het enige probleem van de gebedshuizen: ze voldoen ook functioneel niet voor het uitoefenen van geloof anno nu, zeker niet voor nieuwe en groeiende geloofsgemeenschappen én ze voldoen niet aan hedendaagse eisen op het gebied van comfort en duurzaamheid. Het toekomstvraagstuk is daarom veel breder dan de vraag “leegstand en wat nu?”. Toekomstbestendigheid is het kernvraagstuk.
- Functieverbreiding is een belangrijke pijler van een kostendekkende exploitatie en daarmee voor toekomstbestendigheid.
- Bij een visie op de toekomst is duurzaamheid een kernthema.
- Omdat verscheidene concrete casussen al lopen is het raadzaam om al in 2022 vanuit een principe-denkkader (handelingskader, afspraken, spelregels, zie bijlage 3) te werken. Dit biedt houvast bij de omgang met lopende zaken, zoals de r.-k. kerken Jozefkerk en Moeder Godskerk, maar ook bij het ontwikkelen van een afwegingskader voor de toekomstvisie op de protestantse kerken.
- Gebedshuizen en hun omgeving zijn karakterplekken in de dorpen. De toekomst ligt in het behoud van de belevingswaarde en de betekenis voor de dorpen. Deze waarden dienen gewaarborgd te worden, ook bij functiewijziging, herbesteding of (gedeeltelijke) sloop.
- Met name de middeleeuwse Dorpskerken vormen letterlijk en figuurlijk de kern van de dorpen en verdienen de hoogste prioriteit.
- Behoud van de “stenen” (fysiek behoud, cascobehoud) is niet voldoende / niet de enige optie / niet per se het belangrijkste. De “ziel” van de plek is minstens zo belangrijk. Zielbehoud (behoud van de belevingswaarde, bescherming van de emotionele waarde) is evenzeer van belang en soms zelfs belangrijker.
- Kerken zijn visuele, functionele en sociale ankerpunten in de dorpen. De Kerkenvisie moet de rol van de monumentale gebedshuizen in de samenleving, ook als cultureel centrum van de dorpen, voor de langere termijn benoemen.
- De omgeving verdient meer aandacht en afstemming (stedenbouwkundige context).
- De wijze waarop het immateriële religieuze erfgoed (ziel, beleving, emotionele waarden, verhalen) geborgd kan worden, verdient aandacht.
- De relatie tussen de autoriteit van de deskundige en het gewicht van het deskundige oordeel versus de autoriteit van de geloofsgemeenschappen, buurtbewoners etc en het gewicht van hun oordeel verdient aandacht in de visie.
- Nadere inventarisatie en waardering, inclusief interieurs en collecties (roerend erfgoed) en begraafplaatsen en met aandacht voor de omgevingswaarden is van belang voor het aanvullen en verdiepen van de kennis én voor het kennen van de opgave.
- Een meer formele en fysieke bescherming van het erfgoed is geen doel van de Kerkenvisie, maar kán wel een resultaat zijn.
- Snelheid is geboden, vanwege lopende en urgente zaken, maar ook omdat de visie de basis is voor de uitvoering. Er is een voorkeur uitgesproken voor een kort traject voor het maken van de visie. De Kerkenvisie moet bij voorkeur in 2022 gereedkomen, zodat voortvarend met de uitvoering gestart kan worden.

- Het brede, culturele en maatschappelijke belang van dit erfgoed zou meer onderkend moeten worden door meer ondersteuning te bieden aan eigenaren (financieel, hulp, meer afstemming, meer overleg over de omgeving van het monument, meer afstemming over bij elkaar brengen van sociaal-maatschappelijke en culturele functies, mogelijkheden voor en hulp bij verduurzamen, etc.).
- Nadere afspraken over de toekomst en “de weg daarnaartoe” (dialogo) zijn belangrijker voor de Kerkenvisie dan het maken van een “product”.
- De tijd nemen voor transitie naar ander gebruik is cruciaal, vooral ook voor het sociaal-maatschappelijke aspect.
- Ook jongeren en ondernemers zouden bij het opstellen e/o de uitvoering van het Kerkenvisieproject betrokken moeten worden.
- Betrekken van jongeren bij dit erfgoed via vrijwilligerswerk of maatschappelijke stage, in samenhang met de problematiek van de vergrijzing van vrijwilligers, biedt kansen voor de toekomst van het erfgoed.
- Er is een breed bestuurlijk draagvlak nodig voor de Kerkenvisie, waarbij mogelijk de burgemeester als verbinder en continue factor een rol kan spelen.

Conclusie

Wanneer zullen de betrokkenen tevreden zijn met het resultaat van de Kerkenvisie?

Als de Kerkenvisie:

- een basis biedt voor / input levert aan de Omgevingsvisie en voor het Omgevingsplan;
 - Religieus erfgoed is bij uitstek een type erfgoed dat een centrale rol speelt in het doorgeven van kernwaarden en kernkwaliteiten aan volgende generaties en verdient daarom een plek in de Omgevingsvisie. De Kerkenvisie dient ten minste van nut te zijn bij het opstellen van de Omgevingsvisie.
- borgt dat betrokkenen, inbegrepen de gemeente, gezamenlijk tot een gedragen visie op de toekomst kunnen komen en als die visie voldoende basis voor uitvoering biedt;
- er een actuele inventarisatie ligt die:
 - alle beschikbare informatie samenbrengt (bouwperiode, architect, achtergrond, verwantschap met andere kerken – uniciteit, status);
 - voldoende inzicht geeft in de specifieke erfgoedwaarden en het lokale belang;
 - ook begraafplaatsen/kerkhoven bevat;
- als de visie ook het immateriële erfgoed, de “ziel” van het erfgoed, benoemt en bijdraagt aan het behoud (en overdragen) daarvan;
- de visie voldoende basis legt om de toekomstvraagstukken in concrete casussen te kunnen beantwoorden, waaronder duurzaamheid;
- als de visie voldoende specifiek is voor Wassenaar en Voorschoten (“zit als een maatpak”);
- Als het project leidt tot een breed gedragen handelingskader bij functieverandering, -verbreding en bestemmingswijzigingen.

3. Plan van aanpak voor de ontwerpfase

Stappenplan 2022

Onderdeel van de ontwerpfase van de visie zijn:

A. Organisatie van enkele verdiepingsgesprekken met de betrokkenen over de toekomst van het religieus erfgoed, om van elkaar te leren, ervaringen uit te wisselen en beeldvormend een basis voor de visie te leggen.

- het initiatief hiervoor ligt bij projectleider (gemeente), maar de agenda wordt in samspraak bepaald, de betrokkenen worden uitgedaagd om in de actiestand te gaan staan en zelf aan het stuur van de visie te draaien.
- geloofsgemeenschappen die in de verkennende fase nog niet of onvoldoende betrokken zijn geraakt worden (opnieuw) benaderd om mee te doen.
- de rol en bijdragen door andere partijen dan direct betrokkenen (bijv. buurtverenigingen, geloofsgemeenschappen zonder gebouw) wordt nader bepaald.

- in de gesprekken kunnen thema's aan bod komen als
 - Wat behoort tot het religieus erfgoed en hoe waarderen we het?
 - Welke wijze van borging past hier het beste bij?
 - Wat is er nodig voor een transitie naar toekomstbestendig gebruik en beheer?
 - Voldoet het handelingskader (zie bijlage 3) of wat is hier nog voor nodig om te kunnen voldoen en dit kader verder uit kunnen werken
 - Sociaal-maatschappelijke en emotionele betekenis van kerken en geloofsgemeenschappen en rol daarvan bij het toekomstvraagstuk
 - Wat verwachten eigenaren van de gemeente en andersom, bijvoorbeeld op het gebied van
 - financiën
 - helpdesk
 - instandhouding (goed rentmeesterschap)
 - verduurzamen
- de samenstelling van de gespreksgroepen kan wisselen naar onderwerp, maar eigenaren van gebedshuizen worden altijd uitgenodigd.
- gesprekken worden bijgewoond door en/of gedeeld met vertegenwoordigers van de gemeente (bestuur en vakspecialisten) en LEP/KBG Cultuurhistorie.
- over de uitkomsten wordt advies ingewonnen bij WCE.
- conclusies en aanbevelingen worden gedeeld met inwoners.

B. Parallel hieraan: Inventarisatie en waardering

Hiervoor zetten we in elk geval de volgende stappen:

1. Gegevens verzamelen, advies inwinnen en overleggen met eigenaren.
2. Interieurinventarisatie door Museum Catharijneconvent (waar nodig en in samenspraak met eigenaren).
3. Aandachtspunten formuleren en conclusies trekken voor advies in visie over nut en noodzaak van nadere inventarisaties/waardering/bescherming.
4. Aanvullen en verbeteren van overzichtslijsten.

C. Eindfase

- opstellen visie en bestuurlijke besluitvorming (indien nodig).
- publiekspresentatie van de (samenvatting van de) uitkomsten. De uitkomsten worden op een aantrekkelijke wijze verwoord en verbeeld. Het product (film, infographic, ...) staat niet vooraf vast, maar zal in elk geval digitaal toegankelijk zijn ("5 minuten-visual") en zicht bieden op de wijze van uitvoering van de visie.

D. Communicatie

- voor de communicatie wordt nog een plan uitgewerkt.
- communicatie vindt ten minste plaats bij markeringspunten in het proces.
- het communicatieplan geeft ten minste inzicht in hoe inwoners (bijv. buurt- en wijkverenigingen) bij inhoudelijke discussies betrokken kunnen worden (participeren, op welk niveau) en hoe het beklijven van de bewustwording van het belang van religieus erfgoed voorzien is.
- ook geeft dit plan inzicht in verdere bestuurlijke betrokkenheid (bijv. van de nieuwe raad).
- bij voorkeur wordt een communicatiekalender gemaakt met communicatiemomenten, de wijze waarop en aan wie gecommuniceerd wordt.

Opdrachtgeverschap gemeente

De gemeente, en specifiek de erfgoedwethouder van de gemeente, is de formele opdrachtgever van de Kerkenvisie. De gemeente draagt zorg voor het proces, bewaakt de uitgangspunten en de uitvoering en beheert de financiën. Desondanks is de Kerkenvisie geen gemeentelijke aangelegenheid "pur sang". Het is een proces samen met alle

betrokkenen. Eigenaren spelen hierin de hoofdrol en zijn leidend voor nadere uitwerking, te bespreken thema's, etc.

Tijdens ontwerpfase

Het is wenselijk om een handelingskader of werkafspraken te hebben tijdens de ontwerpfase van de kerkenvisie met betrekking tot de omgang met functieverbreiding, -verandering en bestemmingswijzigingen. Dit biedt houvast bij de lopende gesprekken en processen die al gaande zijn en biedt de gelegenheid om het kader te toetsen in de praktijk en waar nodig aan te passen.

Het voorstel voor het handelingskader is opgenomen in bijlage 3.

Ervaringen en conclusies over het kader worden opgenomen in de visie. Als onderdeel van de besluitvorming over de visie zal ook bepaald worden of dit kader blijft bestaan en zo ja in welke vorm.

Tijdspad

Na de verkenning in 2021 volgt in 2022 de uitvoering. De nadere inventarisatie en verdiepingsgesprekken vinden in Q2 plaats, mits de Coronamaatregelen dit toelaten. In en na de zomer worden de uitkomsten verwerkt in een eindproduct. De uitkomsten gaan vanaf Q4 bestuurlijk op route.

Maatregelen rond de Coronacrisis kunnen betekenen dat het proces anders of vertraagd zal verlopen.

Wat	Start	Gereed
Verkenningfase	Juli 2021	Februari 2022
Besluitvorming over ontwerpfase en hanteren interim "handelingskader"	Februari 2022	Maart 2022
Ontwerpfase visie	Maart 2022	Q3 2022
Bestuurlijke besluitvorming	Q4 2022	Q1 2023
Communicatie (doorlopend)	Februari 2022	Q1 2023

Na het maken van de visie

Na het maken van de visie volgt de uitvoering. Hierbij is in elk geval aandacht voor de borging in beschermende en ruimtelijke instrumenten, zoals de Omgevingsvisie en voor het beklijven van de visie.